

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες 42 Εν τω σπηλαίω τίκτεται, εν φάτνη των αλόγων!

Επειτακιές οι σημερινές «Αναδιφσεις», με αναφορά στον χώρο ακριβώς όπου η Θεοτόκος έφερε στον κόσμο τον Θεάνθρωπο, δηλαδή ένα ταπεινό σπηλαιόρακι στη Βηθλεέμ της Παλαιστίνης, που είχε χρήση ποιμενική, όπως και χιλιάδες άλλα μέχρι και σήμερα της μεσογειακής υπαίθρου. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο το γεγονός ότι πολλά από τα σπήλαια της Ελλάδας, με μεγαλύτερη οπωσδήποτε την αναλογία εκείνων της Κρήτης, έχουν μετατραπεί σε μικρές ή μεγαλύτερες - αλλά πάντως λιτές και υποβλητικές εκκλησούλες. Σ' αυτές εκφραζόταν, μέχρι πρότινος τουλάχιστον, δυνατότερη η λαϊκή λατρεία, πράγμα που συνέβαινε γενικότερα με τα ταπεινά εξωκλήσια της υπαίθρου, σπηλαιώδη ή μη.

Βέβαια η απεικόνιση της Γέννησης στην ορθόδοξη και στη δυτική τέχνη διαφέρουν ως προς τον χώρο όπου αυτή πραγματοποιήθηκε. Η εικόνα του σπηλαίου είναι πιο συνηθισμένη στην βυζαντινή εικονογραφία ενώ στη δυτική προτιμάται εκείνη του στάβλου ή της οικίας -συνήθως ξύλινης- χωρίς όμως τη διάκριση αυτή να είναι απόλυτη, όπως φαίνεται και από τον παρατιθέμενο πίνακα της Γέννησης του Giorgione του 1505.

Σε αρκετές σπηλαιώδεις εκκλησίες της Κρήτης θα ακουστεί κι εφέτος το κοντάκι «Η Παρθένος σήμερον», με πιο γνωστές τις ακολουθίες στη Σηληιά Κισάμου (φωτογραφία) και στο Σπήλαιο Αγίας Σοφίας Τοπολίων, που είχε καθιερώσει ο μακαριστός μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου *Ειρηναίος Γαλανάκης*, εκ περιτροπής ανά έτος. Όσοι έχουν πάρει μέρος σ' αυτές μεταφέρουν την εικόνα της απόλυτης μυσταγωγίας, όπως περίπου θα πρέπει να ήταν οι λειτουργίες των πρώτων χριστιανικών χρόνων.

Στο Ρέθυμνο δύο τουλάχιστον σπηλαιώδεις εκκλησίες θα ζωντανέψουν το ζημέριμα της προσεχούς Δευτέρας από τις ψαλμωδίες. Στον Μυλοπόταμο ο παπα-*Βαγγέλης Δερμιτζάκης* θα μπει, σκοτεινά ακόμη, στον Άγιο Αντώνιο στο Αγιασμάτσι, με τον ψάλλη του *Γιακουμή Σκεπετζάκη*, αφού πρώτα φροντίσουν με τους νέους της ενορίας ν' ανάψουν μια μεγάλη φωτιά στον περιβολό της εκκλησίας, κοντά στην αναπαράσταση της φάτνης, για να μπορούν να ζεσταίνονται οι πιστοί, μέσα στο αγιάζι που κατεβάζει το παρακείμενο φαράγγι.

Στον σπηλαιώδη ναό του Αγίου Σπυριδώνα του Κουμπέ, στην είσοδο του ομώνυμου σπηλαίου με την ξεχωριστή λαογραφία και την χρήση καταφυγής του μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο παπα-*Χαράλαμπος Κουτάντος* μαζί και με άλλους ιερείς θα ψάλλει «και ή γη τὸ Σπήλαιον, τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει», ὅτι δηλαδή η γη προσφέρει στον Απρόσιτο μέχρι τότε για τους ανθρώπους θεό το σπήλαιο, τα εσώψυχα της με άλλα λόγια, προκειμένου αυτός να ενανθρωπιστεί.

Πιθανόν αυτές να μην είναι οι μοναδικές βραχοκκλησιές που λειτουργούνται στο Ρέθυμνο την ημέρα (και νύχτα!) αυτή. Άλλωστε προηγήθηκαν πριν από λίγες ημέρες οι λειτουργίες σε τρεις τουλάχιστον παρόμοιες εκκλησούλες, αφιερωμένες στον Άγιο Σπυριδώνα. Οι δύο μάλιστα από αυτές τυχαίνει (ι) να βρίσκονται μέσα στην πόλη μας, στα «Ηλιοβασιλέματα» η πρώτη (φωτογραφία), και στον Κουμπέ η δεύτερη, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί.

Προηγήθηκε χρονικά η λειτουργία στην σπηλαιώδη εκκλησία της Αγίας Άννας στον Τίμιο Σταυρό. Η πολύ ταπεινή αυτή εκκλησούλα έχει αντιστρόφως ανάλογη του μεγέθους και της λιτότητας της ιστορία, καθιερωμένη δίπλα στον επίσης σπηλαιώδη ναό του Αγίου Αντωνίου, πρώην καθολικό μοναστηριού καλοκαιριών. Οι καλόγριες αυτές, όπως αναφέρει ο *Μαρίνος Τζάνε Μπουλιαλής* στον «Κρητικό Πόλεμο», προτίμησαν πηδήξουν στο κενό από την κορυφή του λόφου το 1646 από το να πέσουν στα χέρια του οθωμανικού ασκериού που πλησίαζε προκειμένου να πολιορκήσει το Ρέθυμνο.

Αλλά και το σπηλαιώδες εκκλησάκι δίπλα στον Άγιο Αντώνιο δεν είναι χωρίς λόγο αφιερωμένο στην Αγία Άννα. Κρατά ζωντανή τη μνήμη της Άννας Βλαστού, που η επανάσταση του πατέρα της *Σήφη Βλαστού* το 1453 δεν είχε αίσιο τέλος, οδηγώντας στον απαγχονισμό του, αυτού και των συνεργατών του. Αυτό έγινε στην κορυφή του λόφου, εκεί όπου βρίσκεται σήμερα ο ναός του Τιμίου Σταυρού. Η παράδοση αναφέρει ότι η κοπέλα πρόλαβε να αυτοκτονήσει πέφτοντας από ψηλά, προκειμένου να μην έχει την ίδια τύχη. Ο λόφος αυτός, όπως το έδειξε ο *Κωστής Ηλ. Παπαδάκης* με τους μαθητές του, εξαιτίας των κατά καιρούς εκτελέσεων είχε πάρει το κακόχορνο όνομα «Φουρκοκέφαλο».

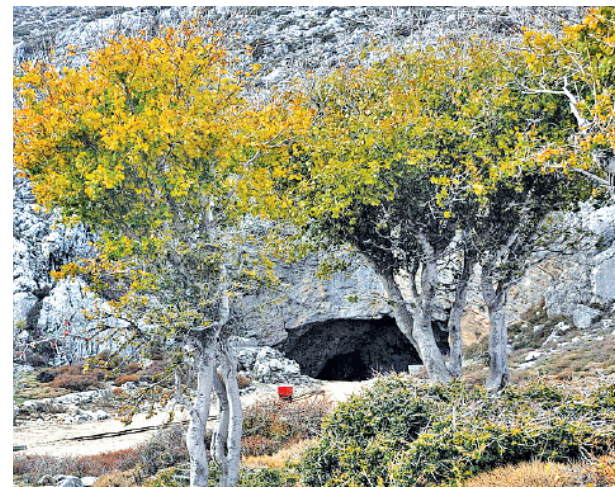
Στο Νομό Ρεθύμνης έχουμε καταγράψει μέχρι στιγμής δεκάδες παρόμοιες βραχοκκλησιές, άλλες με τους θρόλους τους κι άλλες χωρίς αυτούς. Σ' ολόκληρη την Κρήτη ο αριθμός των μέχρι σήμερα καταγεγραμμένων σπηλαιωδών εκκλησιών ξεπερνά τις 300, κάτι που αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στον ελληνικό χώρο. Γράφει ο φίλος *Αντώνης Πλυμάκης* για τα φωχικά αυτά εκκλησάκια: «Ιερές σπηλιές της Κρήτης, Φάτνες και Κατακόμβες Χριστιανικής πίστης σ' ένα νησί Αγίων και Ηρώων. Ιερές Σπηλιές της Κρήτης που κρύψατε στα βάθη σας τους Αγίους του Χριστού και τους Μάρτυρες της Ελευθερίας του Γένους μας... στέκεστε μνημεία και μαρτυρία μιας εποχής, που ο άνθρωπος ζούσε αληθινά μέσα στους βράχους και στο χύμα, ήτανε μεγάλος και δυνατός και ζωοποιούσε το Πνεύμα».

Όπως και σ' ολόκληρη την Κρήτη έτσι και στο Ρέθυμνο η πλειοψηφία των βραχοκκλησιδίων είναι αφιερωμένη στον Άγιο Αντώνιο. Ούτε λίγες ούτε πολλές 55 εκκλησούλες φαίνεται να τον τιμούν στον τόπο μας, ενώ έπονται από 7 με τα ονόματα του Αγίου Ονουφρίου, του Αγίου Νικολάου και της Αγίας Παρασκευής, από 4 του Αγίου Ιωάννη, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Φανουρίου, από 3 της Υπαπαντής του Σωτήρα, της Αγίας Άννας, του Αγίου Παύλου και του Αγίου Σπυριδώνα και από δύο της Αγίας Τριάδας.

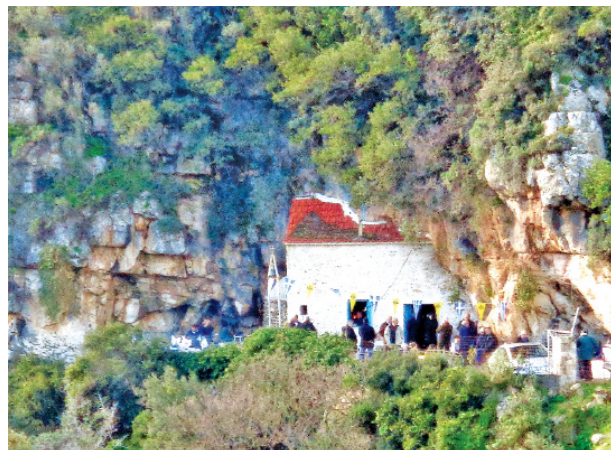
Οπωσδήποτε δεν μένουν παραπονεμένοι, χωρίς να τιμούνται σε βραχοκκλησιές, οι αγίες Θεοδώρα, Κυριακή, Ελέσα, Ελένη, ο Προφήτης Ηλίας, ο Άγιος Κωνσταντίνος και η Αγία Ελένη, οι Πέντε Παρθένες (φωτογραφία) και η Παναγία, όπως και οι άγιοι Παντελεήμονας, Πέτρος, Κωνσταντίνος, Σαράντα και Κύριλλος, αλλά και ο Χριστός με το ναΐδιο της Μεταμόρφωσης του στην Αρχοντική, ο Προφήτης Ηλίας, ο Τίμιος Σταυρός και το Άγιο Πνεύμα.

Μερικές από αυτές τις εκκλησούλες φαίνεται να συνεχίζουν την αρχαία λατρεία, αν και με μεγάλα χρονικά κενά. Ας μην ξεχνάμε πάντως ότι η **Βηθλεέμ του αρχαίου κόσμου υπήρξε ο Ψηλορείτης**, με το εκεί σπήλαιο της γέννησης του Κρηταγενούς Δία, το **Ιδαίον Άντρον**. Βέβαια η επανάληψη της λατρείας σε πολλά από αυτά τα σπήλαια σημειώθηκε από τον 17^ο αιώνα και εντεύθεν, σε εποχές δηλαδή που την ευλάβεια συνεπικούρούσε η ανείχεια.

Πίνακας σπηλαιωδών εκκλησιών Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου

Άγιος Αντώνιος: Αγαλιανού, Αγία Πελαγία, Άγιος Ιωάννης Καμένος, Άγιος Κωνσταντίνος, Αλφά, Αμνάτος (2 ναοί), Αμπελάκι, Άνω Μαλάκι, Αποδόλου, Αργυρούπολη (2), Αταιπίοπουλο (2), Βολιώνες, Γάλλου, Γεράνι, Γουλεδιανιά, Ελεύθερνα (2), Καρέ, Καλονύχτης, Καρωτή, Κάτω Πόρος, Κεραμέ, Κεραμωτά, Κούμιοι, Κουρούτες, Κούφη, Λαγκά, Μαργαρίτες, Μαρριού, Μαρουλάς, Μελισσοσυργάκι, Μέρυνας, Μαλάκι, Μύλοι, Όρος, Πατσός, Πίκρης, Πλατάνια, Πλάτανος, Πρίνος, Ρέθυμνο (2), Ρουμιέλι, Ρουσοσπίτι, Ρουστικά, Παλαιίμνος, Σακτούρια, Σελλί, Σίσιες, Σπήλι, Φωτεινού (2) **Άγιος Ονούφριος:** Ασώματος, Μαρριού, Μύρθιος, Ρέθυμνο, Ρουσοσπίτι, Σίσιες, Τριπόδος **Άγιος Νικόλαος:** Άγιος Κωνσταντίνος, Αργυρούπολη, Ασώματος, Αταιπίοπουλο, Λαγκά, Μαρουλάς, Μύλοι **Αγία Παρασκευή:** Βιλανδρέδο, Επισκοπή, Καρωτή, Μύλοι, Πάνορμο, Ρουμιέλι, Ρουστικά **Άγιος Παύλος:** Γωνιά, Κούφη, Σακτούρια **Άγιο Σπυριδώνας:** Ρέθυμνο (2), Ρουστικά **Αγία Τριάδα:** Αγγελιανιά, Πρίνος **Αγία Θεοδώρα:** Δαφνέδες **Μεταμόρφωση Σωτήρα:** Αρχοντική **Αγία Κυριακή:** Γουλεδιανιά **Αγία Ελέσα:** Ελεύθερνα **Αγία Καλή:** Ελεύθερνα **Άγιος Παντελεήμονας:** Αμνάτος **Άγιος Πέτρος:** Μαλάκι **Προφήτης Ηλίας:** Γερακάρι **Άγιος Κωνσταντίνος-Αγία Ελένη:** Ελεύθερνα **Άγιο Πνεύμα:** Ροδάκινο **Άγιος Κύριλλος:** Ρουστικά **Παναγία:** Καφαλιανιά, Σταυρωμένος **Άγιοι Σαράντα:** Μουσί **Τίμιος Σταυρός:** Ρουστικά **Άγιες Πέντε Παρθένες:** Αργυρούπολη.

Με την ευκαιρία λοιπόν των εφετινών Χριστουγέννων, όπως το είχα κάνει και πρόπερσι, θα παρακαλούσα τους αναγνώστες να συμβουλευτούν τον παραπάνω πίνακα και να με βοηθήσουν στην καταγραφή του συνόλου των βραχοκκλησιών του Νομού Ρεθύμνης. Ο Ελευθέριος Πλατάκης με τον Paul Faure είχαν καταγράψει παλιότερα 64 κι εγώ τις έχω φτάσει στις 117, σκοπεύοντας στο προσεχές μέλλον να προβώ σε μια σχετική έκδοση, που θα αναδεικνύει -πιστεύω- μεταξύ άλλων τη λαϊκή θρησκευτικότητα και -τελικά- πολιτισμό, στην έκφασή του των σπηλαιωδών εκκλησιών. Θα παρακαλούσα επίσης για την υπόδειξη στοιχείων της ιστορίας τους, εφόσον υπάρχουν τέτοια αλλά και των λαογραφικών παραδόσεων που αναφέρονται σ' αυτές.

Κι ακόμα θα ήθελα οι φίλοι αναγνώστες της υπαίθρου να με οδηγήσουν σε μια τριανταριά από αυτές, που δεν έχω καταφέρει να εντοπίσω πού ακριβώς βρίσκονται. Θα τους παρακαλούσα, τέλος, για τον σεβασμό της λιτότητας και της εξαιτίας ομορφιάς τους, όπως αυτή διασώθηκε μέχρι σήμερα. Οι εκκλησούλες αυτές υπήρξαν πάντα τους ταπεινές, όσο ταπεινός υπήρξε και ο Χριστός, που επέλεξε να ενανθρωπιστεί χειμωνιάτικα σ' ένα σπηλαιόρακι και να εναποτεθεί σε μια φάτνη ζώων, τα οποία, παρότι άλογα, φαίνεται ότι διαισθάνθηκαν την πράξη του αυτή αλλά και την τρωτότητά του και του την ανταπέδωσαν προστατεύοντάς τον από την χειμωνιάτικη υποθερμία με τα ζεστά τους χνώτα. Χρόνια πολλά!

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας stharis@yahoo.gr

Κυκλοφορούν Οκτώ βιβλία του Χάρη Στρατιδάκη για το Ρέθυμνο

Έναντι Σχολής Χωροφυλακής	Νηπιακή εκπαίδευση	Τα σπήλαια του Ρεθύμνου	Παραδοσιακή αγγειοπλαστική	Ρέθυμνο και θάλασσα	Μνημειακά κενά	Το Ρέθυμνο του τρούμου	Η εκπαίδευση στο Ρέθυμνο
---------------------------	--------------------	-------------------------	----------------------------	---------------------	----------------	------------------------	--------------------------